

Handreiking

Voor de organisatie van
STOLPERSTEIN-plaatsingen
met scholieren

© Katja Demnig

door
Katja Demnig

Pedagogisch medewerkster
van het kunstproject „STOLPERSTEINE“

paedagogik@stolpersteine.eu

Het kunstproject "Stolpersteine" (Stolpersteine):
Een handreiking voor leerkrachten en scholieren.

Beste leerkracht(en),

Graag ondersteun ik het van harte dat u met uw scholieren de intentie heeft: "Stolperstein-project" te betrekken in uw onderwijsprogramma en daarmee bij te dragen het niet vergeten van de tijdens de Holocaust vervolgte en vermoorde mensen.

In dit handwerk worden tips gegeven waar u met uw scholieren (eenvoudig) informatie kunt vinden over slachtoffers en hun verhalen en/of achtergronden. Daarnaast worden enkele suggesties aangeleverd om het thema "Nationaalsocialisme" te integreren in de verschillende vakrichtingen. Ten slotte worden enige praktische tips gegeven ter ondersteuning van concrete plaatsingen van Stolpersteine.

De genoemde informatie en tips zijn puur als handreiking bedoeld ter ondersteuning van uw lessen rond het thema "Nationaalsocialisme" en het mogelijk plaatsen van Stolpersteine. Vanzelfsprekend dient u de concrete omzetting ervan nog toe te snijden op uw eigen afzonderlijke (school)situatie.

Wanneer u na het lezen van dit handwerk nog vragen t.a.v. het thema "Stolpersteine" heeft, dan kunt u mij graag mailen:

Katja Demnig: **paedagogik@stolpersteine.eu**.

Ik zou het zeer op prijs stellen wanneer u mij na gedane arbeid uw materiaal (teksten, beeldmateriaal, enz.) ter beschikking zou willen stellen t.b.v. ons archief voor de slachtoffers van het nationaalsocialisme. Voor uw medewerking en ondersteuning wil ik u bij voorbaat hartelijk danken.

Ik kijk uit naar onze samenwerking!

Hartelijke groet,

Katja Demnig

Inhoudsopgave

1. Suggesties voor het integreren van het thema "<i>nationaalsocialisme</i>" in verschillende vakgebieden.	Pagina 3
2. Informatie over het project „Stolpersteine“	Pagina 11
3. Tips voor onderzoek naar biografieën	Pagina 12
4. Contactadressen voor onderzoek naar biografieën	Pagina 13
5. Online-Archieven	Pagina 14
6. Praktische tips voor de voorbereiding van het plaatsen van een Stolpersteine	Pagina 16
7. To-Do-List voorafgaand aan een Stolpersteine	Pagina 17
8. Pedagogische mogelijkheden kort voor de plaatsing	Pagina 18
9. Tips voor bij een plaatsing van Stolpersteine	Pagina 19

1. Suggesties voor het integreren van het thema "*nationaalsocialisme*" in verschillende vakgebieden

Het onderwijsthema „*nationaalsocialisme*“ in combinatie met het project "Stolpersteine" laat zich zeer goed integreren in verschillende vakgebieden. Hieronder vindt u enige suggesties voor uw lessen:

❖ Geschiedenis

Ruim 70 jaar na de Holocaust bestaan er een overvloed aan literatuur en films over dit thema. Het is niet altijd eenvoudig hieruit een verantwoorde keuze te maken. Het is raadzaam om vooraf goed te overwegen welke informatie u geschikt acht voor uw leerlingen. Daarbij is het belangrijk dat uw leerlingen een inzicht krijgen in de groeperingen die werden vervolgd en de beperkingen die deze groepen werden opgelegd in samenhang met de maatschappelijke en politieke omstandigheden die indertijd een rol hebben gespeeld en waardoor het zover heeft kunnen komen.

Diverse documentaires als ondersteunend beeldmateriaal kunnen zeer behulpzaam zijn uw leerlingen inzicht te geven in de diverse hoofdrolspelers ten tijde van nationaalsocialisme en de invloed die zij hadden.

Het gebruik van beeldmateriaal vraagt om meer voorbereiding dan het presenteren van een informatieve tekst. Een film dient vooraf goed bestudeerd te worden om te kunnen schatten welke passages ter discussie aangewend kunnen worden. Tijdens de les moet de mogelijkheid bestaan om sommige passages uitvoerig te bespreken of te herhalen.

Documentaires kunnen desgewenst onderbroken worden voor informatie, gesprek of reactie. Bij films is het raadzaam deze zonder onderbreking te zien om zodoende de emotionele opbouw en beleving van de film niet te verstoren. Na de film kunnen de leerlingen hun beleving bij de film of passages eruit uiten en bespreken.

Het gezamenlijk zien van een film is vaak een goede "afsluiting" van een leseenheid, omdat u vooraf de leerlingen van informatie kunt voorzien. Echter, het aanbieden van een film als inleiding kan ook een geschikte keuze zijn om de leerlingen "onbevangen" uit te nodigen om te reageren.

- Film: **Shoah** van Claude Lanzmann. Shoah is een meer dan negen uur durende documentaire, die door velen wordt beschouwd als de belangrijkste Holocaust-film die ooit werd gemaakt. Documentairemaker Claude Lanzmann gebruikt geen enkel archiefbeeld, maar interviewt overlevenden, ooggetuigen en ex- Nazi's. Vernietigingskampen als Auschwitz en Treblinka zijn te zien zoals ze er jaren tijdens de opnamen uitzagen. De kijker ziet getuigenissen van geselecteerde overlevenden, ooggetuigen en Duitse daders, vaak heimelijk gefilmd met een verborgen camera.

(Geschied voor 14+)

- Cd-rom "Eén van ons" De vervolging van Sinti en Roma, homoseksuelen, Jehova's Getuigen en gehandicapten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Uitgave van het APS in Utrecht.
- *De Joden waren het belangrijkste doelwit van de genocide van de nazi's. De cd-rom vertelt het verhaal van vier groepen mensen die ook slachtoffer waren van het nazisme. Tienduizenden mannen, vrouwen en kinderen van de Sinti- en Romavolken werden in Duitsland en de bezette gebieden om het leven gebracht. Veel homoseksuelen belandden in gevangenissen of concentratiekampen. Meer dan 200.000 geestelijk en lichamelijk gehandicapte personen werden vermoord. Velen Jehova's Getuigen overleefden de vervolging niet.*

(Geschied voor 16+)

- *Boek "Overlevenden van de Holocaust." (Ryan Jones) Zes waargebeurde verhalen van Joodse kinderen die tijdens de Tweede Wereldoorlog wisten te ontsnappen aan de verschrikkingen van de nazi's.*

(Geschied voor 10+)

❖ Nederlands

Bij het taalvak Nederlands is het inzetten van boeken, gedichten en artikelen met persoonlijke verhalen natuurlijk uitermate geschikt. Voornamelijk biografieën geven een inzicht in persoonlijke lotgevallen die goed ingebed kunnen worden in de thematische geschiedenislessen bij oudere scholieren. Omdat het thema "nationaalsocialisme" bij

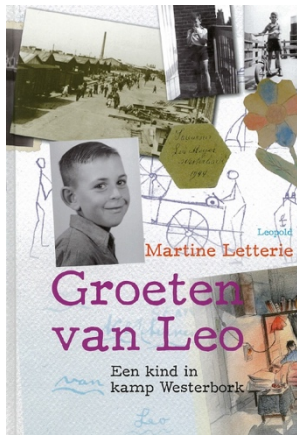
jonge scholieren nog niet aan de orde is, kunnen bij deze leeftijdsgroep de persoonlijke verhalen zich beperken tot de lessen in Nederlandse taal.

- **Boektip:**

„Groeten van Leo. Een kind in kamp Westerbork“, van Martine Letterie, Serie: Getuigen van Westerbork

(Geschikt voor 8+)

Inhoud

Op vrijdag 22 maart a.s. om 13.30 uur wordt in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork het boek *Groeten van Leo*, een kind in kamp Westerbork gepresenteerd. Schrijfster Martine Letterie baseerde zich voor het verhaal op de briefjes, tekeningen en foto's van Leo Meijer, die op 9-jarige leeftijd in Auschwitz werd vermoord. De vader van Leo wist de werkstukjes van zijn zoon uit kamp Westerbork te smokkelen. Meer dan 18.000 Joodse kinderen werden tijdens de oorlogsjaren uit Nederland weggevoerd en vermoord. Leo Meijer is een van de weinige kinderen van wie tastbare herinneringen bewaard zijn gebleven. 'Lieve Sint en Piet,' schreef Leo in december 1943 in kamp Westerbork. *'Ik ben heel erg blij met dat rol pepermunt en ik geef u nu het laatste stuk roggebrood voor het paard (...) mijn vader is ziek en ik vind het in Westerbork erg naar. Weet u nog van vroeger toen ik nog in Zwijndrecht woonde en dat u mij toen een locomotief met wagens en rails gegeven heeft en ik weet dat u in Barak 66 komt en dan komt ik ook.'* Op het tekenpapier dat hij van de Sint kreeg tekende Leo het dagelijks leven in kamp Westerbork en herinneringen aan zijn leven in Zwijndrecht. Zoals een tekening met een circus en olifanten. Het vroegere buurmeisje van Leo vertelt over Leo's circusbezoek en ook zijn kinderen van basisschool Het Accoord uit Zwijndrecht aanwezig bij de presentatie. Het eerste exemplaar van het boek zal worden overhandigd aan de kleinkinderen van de halfzus van Leo Meijer. Het boek is rijk geïllustreerd met de tekeningen, briefjes, schrijfoefeningen en foto's van Leo.

- **Boektip:**

„Kinderen met een ster“, van Martine Letterie & Rick de Haas

(Geschikt voor 6+)

Inhoud:

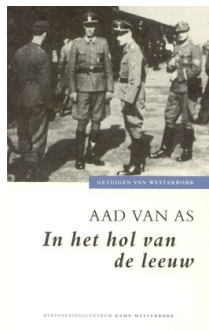
Onder de meer dan 170.000 bezoekers van het museum van Kamp Westerbork zijn veel gezinnen met jonge kinderen. Speciaal voor deze kinderen schreef Martine Letterie *Kinderen met een ster*. De focus van het boek ligt op de eerste jaren van de vervolging en de periode in kamp Westerbork. Rosa, Klaartje, Jules, Leo, Ruth en Bennie zijn doodgewone kinderen. Tot ze een ster krijgen, een ster die alles anders maakt. De verhalen uit de bundel zijn bedoeld om voor te lezen. Het boek is gelaagd geschreven, zodat er voor de voorlezers, (groot)ouders of leerkrachten, en de kinderen een andere lading te ontdekken is. Zoals in 'Een bijzondere dag', waarin Rosa haar zesde verjaardag viert: *'Dit had ik je liever niet gegeven,' zeg mama en ze geeft haar een slap pakje. Weer trekt Rosa ongeduldig aan het papier. Misschien dat dit... Het is een kledingstuk van rode stof. Mama vouwt het voor haar open. 'Kijk,' zegt ze. 'Het is een boleroootje. Dat kun je over al je jurken en bloesjes dragen.' Op het korte jasje zit hij. De ster, eindelijk. Je mag er pas een als je zes bent. Vanaf nu hoort Rosa echt bij de grote kinderen. 'Prachtig!' Rosa springt op en slaat haar armen om mama's nek. 'Nu heb ik een eigen ster!' Als Rosa weer gaat zitten, ziet ze dat mama tranen in haar ogen heeft.*

- **Boektip:**

„In het hol van de leeuw“, van Aad van As, Serie: *Getuigen van Westerbork*

(Geschikt voor 14+)

Inhoud:

'Dat ik dit alles heb kunnen doen is een wonder op zichzelf, want ik zat in het hol van de leeuw.' Aad van As (1919) groeide op in Nederlands-Indië. In 1937 vertrok hij naar Nederland voor een opleiding tot stuurman op de grote vaart. De Duitse inval belette hem dit beroep uit te oefenen. Via contacten kwam de anti-Duitse Van As in september 1942 als een van de weinige niet-

Joodse bewoners in het kamp Westerbork. Als leider van het Centraal Distributiekantoor maakte hij samen met zijn gezin de hele dramatiek van de deportaties mee. Op de Bevrijdingsdag werd Van As officieel commandant van het kamp. Een oranje sjerp werd hem door bevrijde gevangenen omgehangen, mede als dank voor de hulp die hij en zijn vrouw de Joden hadden gegeven. Daarvoor zouden zij later door de staat Israël met de Yad Vashem worden onderscheiden. In *In het hol van de leeuw* vertelt Aad van As van binnenuit over het Joodse doorgangskamp Westerbork.

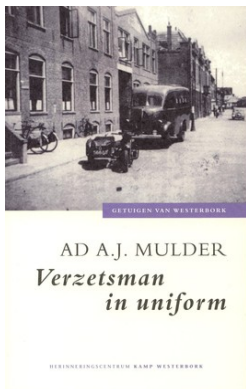
- **Boektip:**

„*Verzetsman in Uniform*“, van AD A.J. Mulder, Serie: *Getuigen van Westerbork*

(Geschikt voor 14+)

Inhoud:

‘Pas toen wij poogden een trein bij Foxhol te laten ontsporen, werd mij bekend dat die treinen van kamp Westerbork daarlangs naar Duitsland gingen.’ Ad A.J. Mulder (1920) groeide op in het zuidoosten van Drenthe. Na een actieve deelname aan de strijd om de Maasbruggen in mei 1940 – waar hij het bombardement op Rotterdam meemaakte – werd hij aangesteld bij de marechaussee in zijn geboortestreek. In 1941 deed hij twee maanden dienst in het vluchtelingenkamp Westerbork. In 1943 werd Ad Mulder gedetacheerd bij de rechtbank in Groningen voor het vervoer van gedetineerden. Spoedig belandde hij daar in het gewapende verzet. Eind 1944 moet hij onderduiken om aan de SD te ontkomen. Na de bevrijding zouden de rollen worden omgedraaid: Mulder kwam te werken bij de Politieke Opsporingsdienst. In *Verzetsman in uniform* vertelt Ad Mulder over vijf gevaarlijke jaren die ook beslissend zijn geweest voor zijn leven na de oorlog.

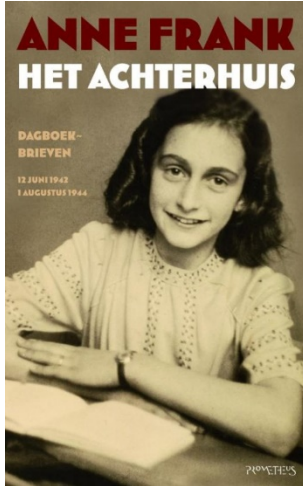

- **Boektip:**

„Het Achterhuis“, Dagboek van Anne Frank.

(Geschikt voor 14+)

Inhoud:

Anne Frank krijgt op 12 juni 1942 voor haar dertiende verjaardag een dagboek cadeau. Hierin schrijft ze over de periode dat ze moet onderduiken in het Achterhuis. Anne schrijft haar dagboek in de vorm van brieven aan een fictieve vriendin Kitty. Ze schrijft: 'Ik zal hoop ik aan jou alles kunnen toevertrouwen, zoals ik het nog aan niemand gekund heb, en ik hoop dat je een grote steun aan me zult zijn.' Na de oorlog geeft haar vader, Otto Frank, het dagboek uit onder de titel Het Achterhuis. Anne Frank en het boek zijn wereldberoemd.

❖ **Godsdienst/Levensbeschouwing**

De levensbeschouwelijke benadering van het thema "Vervolging en verdrijving van de Joden" kan ingevuld worden met een opdracht: de rol van de opheldering. De Joods-christelijke historie is al ruim 1000 jaar een goed voorbeeld van een zoeken naar erkenning en verward zijn in een politiek machtsspel. Deze lange geschiedenis biedt diverse aanknopingspunten met de moderne tijd en de actuele ontwikkelingen in de wereld. De migrantenstroom- en problematiek binnen Europa is een goed voorbeeld van deze ontwikkelingen.

Om vreemdelingenhaat, vooroordelen en wantrouwen verantwoord tegemoet te kunnen treden, is het belangrijk om oog te hebben voor de oorzaken en oorsprong van deze emoties om een omdenken te kunnen bewerkstelligen.

- LESTIP! Het project "Ellis & Bernie": een lespakket over discriminatie en Jodenvervolging voor de onderbouw van het VMBO. Het lesmateriaal bestaat uit een korte film (30 minuten), een serie filmclips, zes lessen, een docentenhandleiding en een werkboekje. Genoemde onderdelen staan allemaal korte film (30 minuten), een serie filmclips, zes lessen, een docentenhandleiding en een werkboekje. Genoemde onderdelen staan allemaal korte film (30 minuten), een serie filmclips, zes lessen, een docentenhandleiding en een werkboekje. Genoemde onderdelen staan allemaal op

de website www.ellisenbernie.nl, die in februari 2016 is gelanceerd. De Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog kan lastig te bespreken zijn in de klas. Het is een abstract onderwerp dat leerlingen nogal eens koppelen aan het Midden Oosten-conflict (Arabieren tegenover joden). Het liefdesdrama van Ellis Cohen Paraira en Bernie Spier haalt dit moeilijke thema naar de belevingswereld van de leerlingen. Ze kunnen zich beter voorstellen hoe het voelt om niet meer vrij te zijn, te moeten onderduiken en vervolgd te worden. Aan de hand van dit waargebeurde verhaal krijgen ze meer inzicht in de gevolgen van discriminatie en Jodenvervolging. Ellis & Bernie is een non-profit project waar alle vmbo-scholen (en ook andere scholen) kosteloos gebruik van kunnen maken.

❖ Muziek

Veel musici verwerken persoonlijke belevenissen of emoties in hun muziek. De volkszanger Andre Hazes was hier een goed voorbeeld van. Zijn liedjes spreken nog steeds jong en oud aan omdat de teksten voor iedereen herkenbaar zijn. Het brengt de mens achter de zanger dicht bij de luisteraar. Dit gaat ook op voor de muziek die door vervolgte musici tijdens het nationaalsocialisme geschreven en uitgevoerd werd.

Muziek spreekt altijd aan; u kunt hier gebruik van maken tijdens muzieklessen.

Boek "Vervolgde componisten in Nederland; verboden muziek in de Tweede Wereldoorlog." van Carine Alders en Eleonore Pameijer. Informatie te verkrijgen bij de Leo Smit Stichting.

In de Tweede Wereldoorlog zijn de carrières van veel componisten geknakt. Een groot aantal van hen moest vluchten of dook onder, velen werden vermoord. Alleen al in Nederland zijn ten minste dertig componisten vervolgd en veelal vergeten. Onder hen waren joodse componisten, maar ook naar Nederland gevluchte componisten en componisten die vanwege hun verzetsactiviteiten moesten onderduiken of gevangen werden gezet. Welke schade heeft de oorlog aangericht? Alders en Pameijer schreven een boek vol ontroerende en spannende levensverhalen, over muziek die gehoord moet worden.

(Geschikt voor 16+)

Boek "Het Meisje met de accordeon" van Flora Schrijver

Ik speelde accordeon in een vrouwenorkest in Birkenau, was kinderbeisje van kampcommandant Kramer in Bergen-Belsen, werkte na de bevrijding voor Margaret Montgomery, keerde op 22-jarige leeftijd berooid en als enige overlevende van een grote familie terug naar Nederland waar ik de draad van het leven weer op moest pakken.' Deze sobere woorden tekenen de wijze waarop Flora Schrijver vertelt over wat haar in de oorlog is aangedaan. Het aanvankelijke ongeloof in de onmenselijkheid van de dreigende 'Vernichtung', de beschrijving van het gedwongen afscheid van familieleden, de gruwelijke willekeur, de stank van de crematoria, het marcheren op de muziek van de medegevangenen vormen een decor van het spookachtige kampeven dat voor vrije burgers, zoveel jaren later, nauwelijks te bevatten is.

(Geschied voor 14+)

❖ **Kunst**

Uit angst voor vreemden schaaften het Duitse volk zich eenvoudig achter de nationaalsocialisten. Geen enkele mogelijkheid werd vermeden om deze angst aan te wakkeren of te versterken. Omdat vormen van kunst en cultuur doorgaans dicht bij de mensen liggen, lag het voor de hand in deze bereiken ook tweespalt te zaaien.

Het thema „nationaalsocialisme“ kan vrij eenvoudig in het vak kunstzinnige vormen geïntegreerd worden:

1. Entartete Kunst is de Duitse term voor ontaarde kunst. Tijdens het derde rijk werd deze term gebruik om de ontspoorde moderne avant-garde kunst aan te geven. De ontaarde kunst betrof een campagne van de nationaalsocialisten om de kunstwereld in eigen handen te krijgen, zodat de kunst ingezet kon worden als propagandistisch middel.
2. Als creatieve omzetting van belevingen en gevoelens die bij de leerlingen opkomen kunnen
 - ...tekeningen gemaakt worden
 - ...in beelden gevormd worden
 - ...collages

Een bezoek aan een museum behoort natuurlijk ook tot de mogelijkheden,

Achtergrondinformatie over kunst en cultuur tijdens de bezetting:

<https://www.scholieren.com/profielwerkstuk/34609>

2. Het Project „STOLPERSTEINE“

Het project "STOLPERSTEINE" - vertaald "Stolpersteine" - is een initiatief van de Keulse kunstenaar Gunter Demnig. Met behulp van 10x10 cm grote gedenkstenen herinnert hij sinds 1994 aan het lot van alle mensen die ten tijde van het nationaalsocialisme in diverse Europese landen werden buitengesloten, vervolgd, gedeporteerd en vermoord en voor de slachtoffers die onder zware geestelijke druk zich het leven ge-nomen hebben. De Stolpersteine van beton met daarop een plaat mes-sing waarop een individueel inschrift worden in de grond geplaatst.

Gunter Demnig tijdens een steenlegging in Heiloo in februari 2017
Foto: Katja Demnig

De Stolpersteine worden in de regel daar geplaatst waar de slachtoffers vrijwillig woonden of werkten voordat ze werden weggehaald. Het dient ertoe die mensen niet te verge-ten die ooit op deze plaatsen geleefd, gelachen en gehuild hebben, maar slachtoffer wer-den van de nationaalsocialisten en de bezetter.

De gedenkstenen dienen als waarschuwing voor ons allen: We mogen het in onze tijd en samenleving niet toelaten dat deze gruweldaden zich waar dan ook herhalen.

Stolpersteine voor de familie Querido in Hilversum in februari 2017; Foto: Katja Demnig

3. Tips voor onderzoek naar biografieën en verhalen

Het project 'Stolpersteine' leeft van het onderzoekswerk en ondersteuning van mensen in de plaatsen waar de misdaden die ooit zijn begonnen. De eerste aanknopingspunten zijn doorgaans te zoeken in de lokale archieven en gedenkplaatsen.

In het verleden, liepen onderzoekers tijdens hun werk steeds weer tegen hun grenzen aan. In de archieven en gedenkplaatsen zijn soms zeer persoonlijke brieven en / of objecten. Wij vertrouwen erop dat u heel behoedzaam en zorgvuldig omgaat met de aan u toevertrouwde informatie over de slachtoffers. Er kunnen zich tijdens uw onderzoek naar slachtoffers van het nationaalsocialisme momenten voordoen dat u zich een indringer in de familiegeschiedenis van vreemden voelt. Laat u zich hierdoor niet weerhouden. Maar al te vaak hadden of hebben overlevenden of nabestaanden van slachtoffers niet de moed, kracht of middelen om hun eigen geschiedenis te onderzoeken en zijn dankbaar voor iedere hulp die zij krijgen bij het terugvinden van hun persoonlijke familiegeschiedenis. Op deze wijze zijn talloze hechte vriendschappen tussen onderzoekers en nabestaanden ontstaan zijn al naar voren gekomen. Hebt u daarom de moed om uzelf te verdiepen in informatie over slachtoffers!

Plaatsing van een struikelsteen in Hilversum in februari 2017;
Foto: Katja Demnig

4. Instellingen/instanties voor onderzoek en informatie over slachtoffers

Voor scholieren is het bijzonder uitdagend om met tastbare historische documenten in aanraking te komen. Er is een groot verschil tussen een illustratie van een brief in een geschiedenisboek of het origineel uit een bestand. Om die reden verdient het de voorkeur om de leerlingen wanneer mogelijk zelf op onderzoek uit te laten gaan. Stuur ze maar op expeditie naar een instelling of instantie. Plaatsen ter herdenking waar ook een bezoek aan een archief mogelijk is zijn hiertoe uitermate geschikt. Vanzelfsprekend moeten dergelijke bezoeken vooraf goed met de instanties of instellingen overlegd en voorbereid worden.

Hieronder vindt u een opsomming van mogelijke en meest gangbare instellingen en instanties.

Stadsarchieven

Stadsarchieven zijn meestal in het bezit van het adressen en telefoonboeken, registratiekaarten foto's en oude kaarten van de stad of straat.

Afdeling burgerzaken:

Deze afdelingen zijn vaak in het bezit van geboorteregisters en huwelijksakten. Deze gaan doorgaans ver terug in de tijd.

Scholen:

Scholen archiveren vaak oude inschrijvingsdocumenten. Wellicht moet men hier bij oude scholen een kelder in of een zolder op maar het is zeker de moeite waard het te onderzoeken.

Musea:

Musea hebben een privé-archief waarin o.a. documenten en voorwerpen zijn opgeslagen die niet meer voor een groot publiek toegankelijk zijn, dan wel niet meer tentoongesteld worden. De meeste musea zijn bij navraag graag bereid om hun archieven te openen voor groepsbezoeken of voor onderzoeksdoeleinden.

Herdenkingsplaatsen:

Allen herdenkingskampen zoals Westerbork beschikken over documentatie over ex-gedetineerden. Dit geldt ook voor deportatielijsten, foto's en brieven. Niet altijd zijn originelen in te zien, maar wel kopieën zijn. Edoch, een bezoek aan een dergelijk voormalig kamp met archief is voor scholieren een interessante ervaring.

Verenigingen:

Verenigingen beschikken soms nog over oude documenten zoals clubbladen, verklaringen, kopieën van oorkonden of foto's van voormalige leden.

Historici:

Historici zijn vaak geschikte informatiebronnen voor schoolklassen. Ongeacht of het professionele historici zijn of puur uit interesse, door hun passie voor historische gebeurtenissen of lokale geschiedenis zijn zij een dankbare gesprekspartner voor scholieren.

Tijdsgetuigen:

Tijdsgetuigen zorgen altijd een zeer persoonlijke benadering van de geschiedenis of gebeurtenissen en spreken daarmee de emoties van scholieren aan.

Nabestaanden:

Nabestaanden (overlevenden zijn er steeds minder) hebben in sommige gevallen al eigen onderzoek gedaan en willen deze informatie ter educatie delen. Ze kunnen ook beschikken over voorwerpen of documenten en foto's uit die tijd.

5. Online-Archieven

Natuurlijk hoeft u niet altijd persoonlijk op onderzoek uitgaan. Gebruik van online archieven op internet behoort ook tot de mogelijkheden om te onderzoeken. Hieronder een aantal belangrijke sites op een rij.

Archief Eemland:

<http://www.archiefeemland.nl/>

Auschwitz:

<http://auschwitz.org/en/museum/news/>
<https://www.Auschwitz.nl/>

Bergen-Belsen:

<http://bergen-belsen.stiftung-ng.de/de/home.html>

Erelijst:

<http://www.erelijst.nl/>

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

(Frau José Martin, archivaris)

<http://www.kampwesterbork.nl/index.html#/index>

Hollandsche-Schouwburg:

<http://jck.nl/nl/locatie/hollandsche-schouwburg>

Jewish Genealogical Research in the Netherlands

<http://dutchjewry.org/>

Joods Monument:

<https://www.joodsmonument.nl/>

Kamp Vught:

<http://www.nmkampvught.nl/>

Kamp Amersfoort:

<http://www.kampamersfoort.nl/p/start>

Mauthausen:

<https://www.mauthausen-memorial.org/>

Stichting Sobibor:

<http://www.Sobibor.org/>

<http://www.sobibor-memorial.eu/pl>

Verzetsmuseum:

<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/museum>

6. Praktische tips voor de voorbereiding van het plaatsen van een Stolperstein

Betrek de leerlingen vanaf het begin af aan bij het proces en vraag hen of ze bereid zijn voor een mogelijk -langere periode zich met dit thema bezig te houden, ook wanneer dit mogelijk buiten de reguliere lesmomenten is.

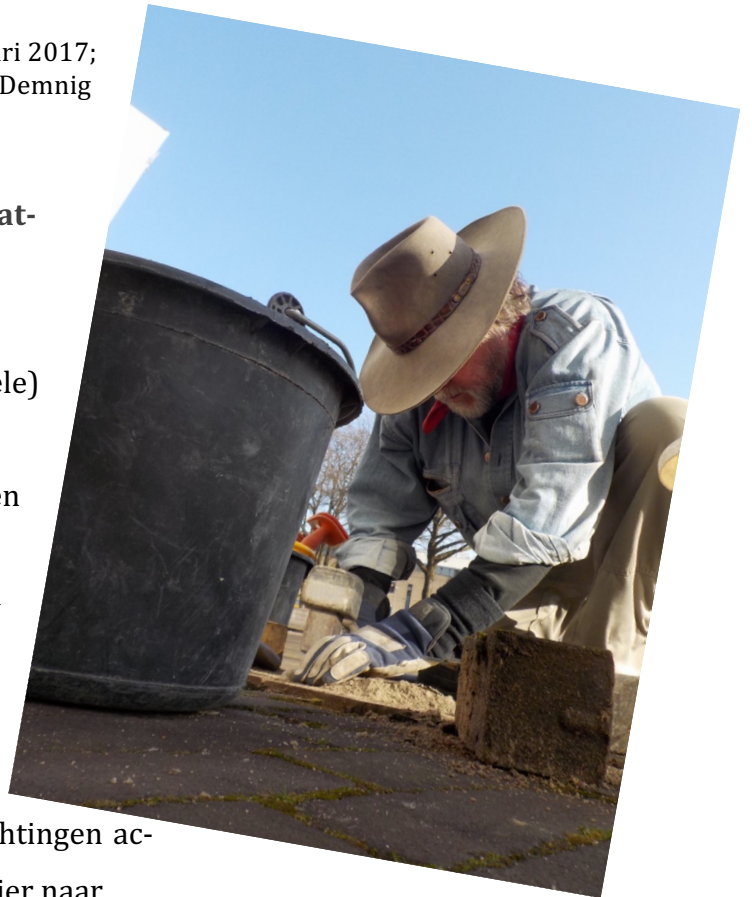
Houd er rekening mee dat er een wachttijd is van ongeveer 12 maanden voordat Gunter Demnig de Stolpersteine kan plaatsen. Dit betekent voor u: Begin op tijd met de voorbereiding. Het is raadzaam al in een vroeg stadium een beeld te hebben van het aantal Stolpersteine dat u uiteindelijk wilt plaatsen en het mogelijke inschrift erop.

- Meer informatie hierover vindt u op de website www.stolpersteine.eu onder het kopje „Technik“

Plaatsing in Hilversum in februari 2017;
Foto: Katja Demnig

7. To-Do-Liste voorafgaand aan een plaatsing

- ✓ Vraag de schoolleiding om (financiële) ondersteuning van het project.
- ✓ Vertel uw collega's over uw plan en vraag om medewerking.
- ✓ Informeer de gemeente over uw plan en informeer u over de te nemen stappen voor het verkrijgen van een vergunning.
- ✓ In sommige gemeenten zijn al stichtingen actief inzake het project; informeer hier naar.
- ✓ Nodig de politiek uit bij de plaatsing aanwezig te zijn en eventueel het woord te nemen: denk hierbij aan de burgemeester, een wethouder of een ambtenaar.
- ✓ Informeer bewoners van het huis en nodig hen uit bij de plaatsing.
- ✓ Informeer omwonenden minimaal vier weken voor de geplande plaatsing d.m.v. een informatieve bewonersbrief waarin u ook een contactpersoon bekend maakt waar belangstellenden in contact mee kunnen treden.
- ✓ informeer de plaatselijke pers.
- ✓ Informeer de redactie van de schoolkrant of de website van de school.
- ✓ Informeer in overleg met de gemeente de afdeling "openbare werken" zodat ze tijdig de nodige maatregelen kunnen treffen (parkeervergunning, situatie bestrating e.d.). Meer informatie over dit onderwerp kan worden gevonden op de website www.stolpersteine.eu onder het kopje "Technik".

8. Pedagogische mogelijkheden kort voor de plaatsing

Lezing door de kunstenaar Gunter Demnig op uw school

Mocht u op de avond vóór de plaatsing door de kunstenaar Gunter Demnig op uw school een lezing willen laten houden, dan wel aansluitend op de plaatsing, dan is het belangrijk dat u dit zo tijdig mogelijk laat inplannen door Anna Warda (termine@stolpersteine.eu). Een lezing duurt ca. 60 minuten en het thema van de presentatie luidt: 'Stolpersteine - sporen en wegen'. Gunter Demnig schetst in zijn lezing zijn artistieke carrière van 1968 tot en met het project 'Stolpersteine'. Aansluitend is er een nabespreking en de gelegenheid om vragen te stellen. Aan de lezing is een vergoeding van kosten verbonden.

Interview met de kunstenaar Gunter Demnig

Een interview met Gunter Demnig behoort ook tot de mogelijkheden (voorafgaand aan of aansluitend op de plaatsing). Ook dit dient tijdig met Anna Warda kortgesloten te worden zodat hier in het programma en tijdsschema van de dag rekening mee gehouden kan worden.

Ooggetuigen of tijdsgetuigen

Een verhaal van een ooggetuige is natuurlijk de meest levende vorm van ervaringsbeleving. Helaas leven er nauwelijks nog ooggetuigen om hun verhaal te laten doen. Maar wees voorzichtig: Een verhaal van een ooggetuige is als beleving zeer waardevol, maar moet vooral gezien worden als een persoonlijke ervaring van gebeurtenissen die jaren geleden hebben plaatsgevonden. Historisch gezien zijn deze subjectieve herinneringen niet altijd een even betrouwbare bron.

Het verhaal van nabestaanden - bijvoorbeeld de tweede generatie - kan ook zeer waardevol zijn. Deze getuigen kunnen hun beleving van gebeurtenissen onder woorden brengen.

Rondleiding of stadswandelingen.

In veel steden, worden rondleidingen of stadswandelingen aangeboden met plaatselijke geschiedenis en thema's. Lokale gidsen geven vaak een ideaal inzicht in de lokale historie.

Rondleiding door een museum.

De diverse plaatselijke musea bieden naast rondleidingen regelmatig ook thematische workshops aan de mogelijk aansluiten bij het project van de school.

Bezoek aan een Joodse instelling of Joods museum

Het meest voor de hand ligt natuurlijk het Amsterdams Joods Historisch Museum, maar er zijn diverse andere mogelijkheden te vinden op de site van Joods Nederland - <http://www.nik.nl/joods-nederland>.

Bezoek nationaal monument

Door een bezoek aan een plaats van herinnering worden leerlingen op aangrijpende wijze geconfronteerd met historische gebeurtenissen. Slachtoffers en daders komen hier heel dicht bij elkaar. Het verhaal wordt beleefd op de plaats waar het ooit gebeurde en daarmee zeer concreet gemaakt.

In Nederland zijn er na de Tweede Wereldoorlog op diverse plaatsen nationale monumenten ingericht om te herinneren aan de Holocaust en het nationaalsocialisme zijn. De meest bezocht ervan zijn:

- het Achterhuis (Anne Frank);
- het kamp Westerbork;
- het kamp Vught;
- het kamp Amersfoort.

9. Tips voor bij een plaatsing van Stolpersteine

Verdeel al snel de verschillende taken van activiteiten. Laat de leerlingen zo veel mogelijk zelf een keuze maken in hun bijdrage aan het geheel. Wanneer voornamelijk jonge scholieren gevraagd wordt om iets voor te dragen, houdt u dan rekening met de buitenomstandigheden. Soms is het raadzaam voor een microfoon en versterker te zorgen. Het is jammer wanneer veel tijd aan voorbereiding verloren gaat door het geluidsoverlast buiten op de straat.

Enige suggesties voor de ceremonie of het programma:

- ✿ welkomstwoord door een van de leerkrachten of organisatoren
- ✿ een korte toelichting over het project "Stolperstein"
- ✿ een stuk muziek
- ✿ een rollenspel
- ✿ voordragen van een gedicht
- ✿ voorlezen van de biografie van het slachtoffer/de slachtoffers
- ✿ een brief, geschreven door het slachtoffer; of een brief aan het slachtoffer
- ✿ een (Joods) gebed
- ✿ kaarsen/bloemen/steentjes.

Probeer u de bijdragen niet al te lang te maken. Vaak is het ook mogelijk om in de buurt een gelegenheid of ruimte te vinden waar vooraf en/of achteraf bijeengekomen kan worden en aandacht besteed aan het persoonlijke verhaal van de slachtoffers.

**Ik wens u een geslaagde voorbereiding van het plaatsen van een of meerdere
Stolpersteine toe!**